

ŠAKNINIŲ VARDAŽODŽIŲ NYKIMAS

J. KAZLAUSKAS

Indoeuropiečių prokalbėje buvo gana stipri šakninių priebalsinio linksniavimo žodžių klasė¹. Tačiau ji anksti pradėjo nykti, užleisdama vietą visai naujiems žodžiams arba pereidama į kitą linksniavimo tipą. Pavyzdžiui, liet. *koja*, sen. sl. *noga* pakeitė indoeuropietiškaį šakninį žodį **ped-*, plg. sen. ind. *pāt*, gr. dor. $\pi\acute{\omega}\varsigma$, klm. $\pi\omicron\delta\acute{\omicron}\varsigma$, lot. *pes*, klm. *pedis* ir kt. Šaknį **ped-* rodo liet. *padas* (plg. rus. *nog* „asla, krosnies padas“), o **pēd-* liet. *pėdas*, *pėda*, pakeitę pirmąsį žodžio reikšmę. Got. *fōtus* yra jau *u-*kamienis daiktavardis, sudarytas pagal vns. gal. *fōtu* (**pedm*), dgs. gal. *fōtuns* (ide. **pedms*). Geriausiai šie šakniniai žodžiai yra išlikę indų-iraniečių ir senosiose klasikinėse kalbose. Beveik visiškai jie išnyko armėnų, germanų, baltų ir slavų kalbose.

Baltų, kaip ir slavų, kalbose šakniniai žodžiai dažniausiai yra perėję į *i-*kamieną. Ši perėjimą nulėmė bendros viso priebalsinio linksniavimo tipo nykimo priežastys. Ypač svarbų vaidmenį čia suvaidino vienaskaitos galininkas. Dėl vienaskaitos galininkų **ašin*, **ausin*, **dantin*, **naktin*, **žansin*, **žvērin*, **nāsin*, **pilin*, **pušin*, **šaknin*, **žuvin* ir kt., sutapusių su *i-* linksniavimo vienaskaitos galininkais **avin*, senieji priebalsinio linksniavimo šakniniai vns. vrd. buvo perdirbti į *i-*kamienius vns. vrd. *ašis*, *ausis*, *dantis*, *naktis*, *žąsis*, *žvēris*, *nosis*, *pilis*, *pušis*, *šaknis*, *žuvis* ir kt.

Persiformavus vienaskaitos vardininkui *i-*kamieno pavyzdžiu, greičiau nyko priebalsinė fleksija ir kituose linksniuose. Dabar iš lietuvių kalbos duomenų kai kurių šakninių žodžių priebalsinio linksniavimo net susekti neįmanoma. Jokių priebalsinio linksniavimo pėdsakų nerodo *antis* (plg. pr. *antis*, sen. ind. *ātiṣ* „vandens paukštis“). Kad šis žodis turėjo priebalsinį linksniavimą, rodo lot. *anas*, klm. *anatis* ir *anitis* „antis“, sen. šv. *and* (turįs priebalsinio linksniavimo vienaskaitą). Liet. *pilis*, kaip ir povedinių laikų ind. *pūriṣ* „pilis“, taip pat, greičiausiai, anksčiau buvęs priebalsinio linksniavimo, plg. sen. ind. *pūr* „pilis, miestas“, gal. *pūram*². Retai kur sutinkame priebalsinio linksniavimo žodžio *akis*

¹ Apie šakninius žodžius žr. dar P. Skardžius. *Alle Wurzelnomina im Litauischen.* — „Indogermanische Forschungen“, LXII, S. 158—166.

² Plg. A. Watde, J. Pokorny. *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, II, Leipzig, 1930, S. 51; H. Hirt. *Indogermanische Grammatik...*, Heidelberg, III, S. 103.

(plg. lat. *acs*, pr. *ackis*) pėdsakų, pvz., vns. klm. *akės* (Nemajūnai). Buvusį priebalsinį jo linksniavimą rodo taip pat gr. *δσσα* < **ok̃^xl̃-e*, sen. ind. *an-ak* „aklas“ iš **an-ak̃s* ir kt. Maža priebalsinio linksniavimo pėdsakų turi palikęs ir žodis *ašis* (pr. *assis*, lat. *ass*, sen. sl. *osb*, lot. *axis*), pvz., vns. klm. *ašės* (Linkmenys), dgs. klm. *ašų* (Jurbarkas). Apie buvusį priebalsinį linksniavimą leidžia spręsti gr. *ἄξων* „ašis“, *ἄμ-αξ-α* „vežimas“, sen. vok. aukšt. *ahsa* ir kt.

Kai kurie kiti buvę šakniniai žodžiai priebalsinio linksniavimo pėdsakų turi daugiau išlikusių ne tik senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose, bet ir tarmėse:

1. *ausšs, -iėš*, plg. lat. *auss*, pr. dgs. gal. *ausins*, lot. *auris*; priebalsinio linksniavimo pėdsakų turi rytinių aukštaičių ir dzūkų tarmės, pvz., vns. klm. *ausės*, dgs. vrd. *aūses* (Linkmenys, Skapiškis, Leipalingis ir kt.). Dgs. klm. *ausų* dažnai sutinkame senuosiuose paminkluose, pvz., *ausu* BrP II 313₂₁, 314₂₆, BrB 132, *ausų* BrB 38, 45, 72, 94, 193, 198 (2 k.), 231, Jes 6, Jerom 34 ir kt., *ausump* BrB 188, K1M 100. Priebalsinė dgs. klm. forma *ausų* vartojama literatūrinėje kalboje ir plačiai paplitusi lietuvių kalbos tarmėse.

Tačiau neretai sutinkama jau ir *i*-kamenė daugiskaitos kilmininko forma *ausių*. Ji vartojama B. Vilento, M. Daukšos, J. Brekūno, K. Širvydo ir kituose senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose, pvz., *ausiu* E 6₂₀, EE 22₁₆, MT III, *ausių* DP 317₃₅, *ausių* DP 319₃₅, 321₂₂, *ausių* DP 321₉, po *ausiu* BrP I 156₁₁, vnt. *ausiu* PS I 85₁₁, 200₁₈, *ausiu* K1M 39, *ausiump* AK 11₂, KnN 45₂₄, 264₁₈. Greta priebalsinės formos ji vartojama ir lietuvių kalbos tarmėse (Rimšė, Debeikiai, Kvetkai, Pandėlys, Troškūnai, Raguva, Joniškis, Šaukėnai, Pagramantis, Veisiejai ir kt.).

2. *dantšs, -iėš*, plg. sen. ind. *dan*, gal. *dantam*, gr. *δδών*, klm. *δδόντος*, eol. dgs. vrd. *ἔδοντες*, lot. *dens*, klm. *dentis*. Tai sudaiktavardėjęs veikiamosios rūšies esamojo laiko dalyvis greta šaknies **ed-*, plg. sen. ind. *ad-mi* „valgau“, gr. *ἔδομαι* „valgau“. Vns. vrd. *dans turėjo būti sudarytas taip, kaip ir dalyvis *sans* greta šaknies *es-*, plg. vns. vrd. *santūi* DP 354₃₁, 542₉, 545₉, vns. klm. *sąnczišios* DP 85₁₉, vns. naud. *sąncziām* DP 72₄₁, *sąncziām* DP 204₁₅, dgs. naud. *sąntiems* DP 523₉, 574₅₀, dgs. gal. *sąncziūs* DP 142₃₀, *sąncziūsius* DP 7₃₀ ir kt. Jau tik darba rodo ankstesnį priebalsinį šio žodžio linksniavimą.

Kai kuriuose senuosiuose paminkluose ir dabar rytinių aukštaičių šnektose dar sutinkama priebalsinė daugiskaitos vardininko forma, pvz., *dantes* DP 65₃₄, *dentes* DP 303₄₃, *duntes* PS II 257_{3,4}, *dañtes* (Skapiškis ir kt.).

Priebalsinė daugiskaitos kilmininko forma *dantų* plačiai vartojama senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose, pvz., *dantu* EE 36, 128, 143₁₀, 195, BrP I 25, 185, II 472 (2 k.), 465, Su 33, 149, 222, MT 254₁₉, KnN 187^a, *dantų* BrB Hiob 41 ir kt., *dantų* DP 351₃, 526₃₀, 527₁₀, *datų* DP 73₃₃, 391₄₀, 392₁₁, 524₃₄, *dantų* DP 83₂₅, *dantų* DP 354₁₅, 387₅, *dantų* K1G 341, *duntu* (= *dantų*) PS I 167₄, 235₄, 304₃, literatūrinėje kalboje ir tarmėse. Greta šios formos kai kuriose tarmėse vartojama jau ir *i*-kamenė forma *dančių* (Laukuva, Šeduva, Debeikiai, Skapiškis ir kt.).

3. *duryš*, plg. sen. ind. dgs. vrd. *dvārah*, gal. *duraḥ* (= liet. *duris*), lot. dgs. vrd. *fores* „duryš“, av. vns. gal. *dvarəm*, vt. *dvarē*, sen. vok. aukšt. *turi*. Priebalsinį linksniavimą taip pat rodo dgs. vrd. *durės* DP 576₁₈, *dūres* (Linkmenys, Svėdasai, Tverėčius ir kt.), dgs. klm. *dūru* DP 159₃, *duru* BrP I 399₁₇, II 4₃, EE 64₉,

PS II 225⁷, Su 79, 253, 264, *durų* BrB 35 ir kt., *durump* BrB Ischm 17. Priebalsinė daugiskaitos kilmininko forma *durų* plačiai vartojama literatūrinėje kalboje ir tarmėse. Jau senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose sutinkame ir *i*-kamienę dgs. klm. formą, pvz., *ik durių* BrB Ischm 16, *durių* BrB Ezech 40, *durrių* BrB Ezech 46, *dúriū* BrB Ezech 40 (2 k.), *duriumpi* BrB Ezech 42, 44. *i*-kamienė forma *durių* dabar vartojama kai kuriose tarmėse (Vilkaviškis, Kazlų Rūda, Vi-duktė, Rietavas, Vilkyskiai, Šilutė, Krekenava ir kt.).

4. *naktis*, *-iēs*, plg. lat. *naktis*, pr. vns. gal. *naktin*, sen. sl. *nošb* < *noktb, sen. ind. *naktiḥ*. Dėl priebalsinio šio žodžio linksniavimo plg. sen. ind. *nak* < *nakti, priev. *naktam* „nakčia“, lot. *nox*, vns. gal. *noctem*, got. *nahts* ir kt.

Priebalsinį šio žodžio linksniavimą rodo išlikusi senuosiuose mūsų kalbos paminkluose priebalsinė daugiskaitos kilmininko forma *naktų*, pvz., *naktu* EE 51, Su 53₈, 54₈, BrP I 264₉, BrB 174, *naktu* BrP I 273₁₁, *naktų* BrB 14 (2 k.). Dabar dar ji plačiai vartojama lietuvių kalbos tarmėse ir literatūrinėje kalboje. Tačiau neretai tarmėse (ir literatūrinėje kalboje) pasitaiko ir *i*-kamienę dgs. klm. forma *nakčių*, kuri sutinkama jau ir senuosiuose paminkluose, pvz., *nakčiu* PS II 1₆. Priebalsinių vienaskaitos kilmininko ar daugiskaitos vardininko formų nesutikta.

5. *nosis*, *-ies*, plg. lat. *nāss*, pr. vns. *nozy*, sen. sl. *noš* ir kt. Buvusį priebalsinį šio žodžio linksniavimą rodo av. sen. persų *nāh-* „nosis“, sen. ind. dvs. *nās-ā*, lot. dgs. vrd. *nares* ir t. t. Kai kuriose lietuvių kalbos tarmėse dar sutinkama priebalsinė daugiskaitos kilmininko forma, pvz., *nosų* (Jurbarkas ir kt.). Kitų šio žodžio linksnių priebalsinių formų, rodos, jau nesutinkame. Ir vienaskaitos kilmininkas, ir daugiskaitos vardininkas tarmėse turi jau *i*-kamienę formą, pvz., *nosis*, *nosys*.

6. *pats* < *patis* DP 18₁, 19₅, 20₅₂, 21₁, 23₂₁, 34, 24₄₈ ir kt., plg. lat. *patis*, gr. *πάσις* „vyras, pats“ iš *πάσις, sen. ind. *patiḥ* „ponas, vyras“, lot. *potis* „galingas“, greta **-patni*, plg. liet. *vešpatni* WP 85^b, 155^b, vns. klm. *vešpatnias* WP 88^a, dgs. klm. *vešpatnių* WP 85^a, dgs. naud. *vešpatimus* ir *viešpatniamus*³, plg. sen. ind. *patni* „ponia, pati“, av. *padnī*, gr. *πότινα* „ponia“ (jau apibendrinta su *-α*).

Priebalsinio *pats* linksniavimo pėdsakų gausu senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose: a) vns. klm. — *pates*, likęs sudėtiniam daiktavardyje *viešpates*, pvz., *wiešpates* DP 48₁₂, 155₁₇, AK 27₂₂, 70₂₇, 74₃, 87₂₇, 106₉, 156₈, DK 122₁₈, *wiešpatés* DP 582₃₈, DK 116₄, 130₁₂, 155₂₁, AK 7₂₄, 27₃₂, 98₁₂, 116₄, 130₁₂, 154₂₁, 155₁₅, *wiešpates* AK 38₉, 59₁₅, 160₁₄, 28₂₅, 159₁₅, 39₂₄, *wiešpatés* AK 46₂₄, 101₂₄, 155₉, *wiešpatés* AK 18₈, 20₈, *wiešpates* AK 98₃, *wiešpate's* DK 80₂₉, *wiešpate's* DK 98_{2,11}, 101₂₃, *wiešpatėšp* AK 47₃, *wieszpates* PS II 23₃, 84₂₉, 208₁₀; b) vns. naud. *wiešpati*, c) vns. adesyvas *wiešpatip*; d) dgs. vrd. *wiešpates* DP 60₂₃, AK 28₂₅, *wiešpates* AK 80, SzD 241; e) dgs. klm. *wiešpatų* DP 22₁₉, 39₁₇, 113₄₄, 116₁₁, 166₄₃, 167₁₈, 241₂₈, 236₉, 596₂₇, DK 80₁₄, 123₂, *wiešpatų* DP 186₁₀, 258₂₈, 438₂₁, *wiešpatų* DK 86₁₁, *wiešpatu* DP 595₁₁, DK 81₃, AK 80₁₅, PS I 124₁₂, 253₉, II 135₁₈, 136₃, 147₂₃, 183₄, *wieschpatu* Mž 532₁₂, *weschpatu* Mž 31₆, *Wieschpatu* BrB Tit 2, Apoc 19.

7. *pušis*, *-iēs* senąją priebalsinę fleksiją rodo, gal būt, priebalsinis vns. klm. *pusches* BrB 181 ir priebalsinės dgs. vrd. formos *pūšes* DP 558, *pūšes* (Tverečius, Linkmenys ir kt.)⁴, dgs. klm. *pušų*. Pastaroji plačiai vartojama literatūrinėje

³ Cituojama iš „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung, begründet von A. Kuhn“ (KZ), 192, Nr. 59, S. 224.

⁴ Plg. dar K. Būga. Lietuvos mokykla, IV, K., 1921, 450 psl.

kalboje ir tarmėse (Raguva, Krekenava, Grinkiškis, Troškūnai, Ukmergė, Kretinga, Vilkyškiai, Rietavas, Viduklė ir kt.). Vienaskaitos kilmininkas, o taip pat daugiskaitos vardininkas dabar tarmėse beveik visur turi *i*-kamenies formas: *pušīs, pušys*. Neretai tarmėse greta priebalsinės daugiskaitos kilmininko formos *pušių* sutinkama jau ir *i*-kamenė *pušių* (Salantai, Šilutė, Joniškis ir kt.).

Pr. *peuse* „pušis“ ir gr. $\pi\acute{\epsilon}\upsilon\kappa\eta$ „pušis“ turi kitą šaknies balsių kaitos laipsnį. Ši balsių kaita gali būti paveldėta iš baltų prokalbės, kur, galimas daiktas, toje pačioje paradigmoje galėjo būti vartojami du priebalsiniai kamienai su skirtinga balsių kaita: **piaus-* ir **puš-*, plg. sen. ind. vns. vrd. *panthās* „kelias“ ir pr. *peuse* < baltų *piausē, vns. klm. *pathas* ir liet. *pušes*, vns. naud. *pathe* ir liet. *puši* ir t. t.⁵

8. *šaknīs,-iēs* ir, tur būt, *šāknis,-ies*, plg. *Bāknis* DP 155₃₁, 165₃₉, klm. *Bāknies* DP 97₃₉, 100_{6, 15}, 398₂₅, 396₁, 607₅, plg. lat. *saknis*, pr. *sagnis*, sprendžiant iš dgs. klm. *šaknų*, sutinkamo senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose, pvz., *Bāknū* K1G 355, *Szaknu* BrB Ezech 17, ir plačiai vartojamo literatūrinėje kalboje ir tarmėse (Joniškis, Krekenava, Šešuoliai, Tverečius, Leipalingis, Prienai, Kretinga, Salantai ir kt.), taip pat buvo priebalsinio linksniavimo.

Šiluvos ir Užvenčio apylinkėse vartojamas būdvardis *šakafnis* „šakotas“, plg. lat. *sakarnis* „išverstas keltas“. Kamienas *šakar-* sutinkamas ir tikriniuose daiktavardžiuose, pvz., *Šakafniai* (Daujėnų apylinkių kaimas), *Pašakafnis* (pavardė), *Šakárnė* (netoli Biržų tekanti upė), *Šakarvā* (upė prie Palūšės). Tai rodytų heteroklininį šio žodžio linksniavimą: vienoje paradigmoje greta galėjo būti vartojami du kamienai: **šakn-* ir **šakar-*, plg. liet. *jeknos* ir sen. ind. *yakṣ* „kepenys“, vns. klm. *yaknaḥ*, liet. *vasara* < **veser-* ir sen. sl. *vesna*, het. vns. vrd.-gal. *vetar* „vandu“ ir klm. *vetenaš* ir kt.⁶ Liet. *šakė*, greičiausiai, yra senas priebalsinio linksniavimo kamieno **šakn-* vardininkas, plg. *širšė* ir *širšuo*.

Mūsų tarmėse dabar retai kur vartojamos priebalsinės vienaskaitos kilmininko ar daugiskaitos vardininko formos *šaknės* ir *šaknes*. Priebalsinė daugiskaitos kilmininko forma taip pat nyksta: *i*-kamenę daugiskaitos kilmininko formą sutinkame jau senuosiuose paminkluose, pvz., *schaknyju* BrP II 240, *schakniu* BrP II 240₁₀, BrB 103, *schakniu* MT 57₄, *šakniu* PK 141, KūN 64_{18, 28}, 141₂₂, 170₂₈, *Bāknium* DP 428₃₅, *Bāknium* PS II 22₁₅, 231₃₀, ir dabar lietuvių kalbos tarmėse, pvz., *šaknių* (Raguva, Šilutė ir kt.).

9. *širdīs,-iēs* priebalsinio linksniavimo formų gausu senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose. Čia vartojamas vienaskaitos kilmininkas: *širdės* DP 70₅₄, 79₄₅, 89₃₁, 95₁₈, 99₄₄, 100₆, 104_{3, 32}, 111₄₈, 114₃₉, 116_{2,3,14,24}, 122_{43, 44}, 130₄₁, 133₁₅, 147₆, 165₈, 170_{6, 33}, 174₁₇, 175₁₈, 178₁₂, 182₄₈, 178₃₀, 183₃₃, 199₅₄, 200_{18,19,22}, 202_{39,52}, 210₁₂, 228₃₁, 230₅₄, 250₄, 251₁₉, 267₁₅, 398₄, 400₂₉, 526₄₇, 532₃₉, 534_{4,9}, 537₄₈, 538_{15,17}, 583₂₇, 624₄, 573₄₅, 468₃, 414₃₅, 424_{30, 43}, 426₂₃, 435₂, 448₂, DK 17₂₀, 73₂, 76₂₃, 127₂, 129₁₂, 130₆, 132_{14,2,8}, 157₁₆, *širdes* DP 31_{4,15}, 55₁₈, 79₃₈, 93₂₄, 97₃₁, 147₅₀, 153_{15,19}, 161₅₀, 191₁₂, 222₄₄, 240₄₇, 335₁₅, 347₄₈, 447₂₉, 569₅₂, 570₁, DK 18₁₄, 119₁₈, 140₂, AK 76₂₄, 88₂₅, 160₁₁, 96₈, 99₃, 103₂₁, PS II 188, *širdes* DP 100₁, 170₃₃, DK 96₁₁, 118₁₂, *širdės* DP 155₃₁, *širdės* DP 153_{8, 28}, *širdes* DP 107₁₈, 439₂₃, *širdes* DP 116₄₇, 532₉, 533₄₁, 535_{8, 11}, *širdės* DK 85₁₄, *Byrdės* AK 65₆, 154₂₄, *schirdes* BrB 17, 104, 186, 149 (3 k.), 195, 178, 197,

⁵ Plg. F. Specht. Lituanica. — KZ, LXIII, S. 96.

⁶ Plg. K. Mülenbach. Latviešu valodas vārdnīca, III, Rīgā, 1927—1929, 648 lpp.

236, 240, 244, 248, 252, 272; dgs. vrd. *širdes* DP 39₃, *širdes* DP 574₃, *schirdes* Mž 392₁₈, *schirdes* BrB 274; dgs. klm. *širdu* DP 34₁₇, 52₂₄, 112₃₄, 475₂₈, *širdų* DP 49₉, 90₃₇, 99₃₈, 47, 147₄₀, 225₂₈, 227₂₅, 233₃, 374₄, 351₄₅, 508, 537₄₁, *širdų* DP 52₁₀, 359₁₈, 508₃, 509₃₈, 511₅₄, 558₃, 589₂, *širdū* DP 101₃₀, 349₂₂, *šyrdų* DP 51₄₄, *szirdų* DP 147₂₄, *širdump* DP 433₃₁, *schirdu* EE 13₁₂, 154₁₄, BrP II 486, MT 74₁₅, 212₁₅, 250₁₀, *schirdū* EE 45₂₂, 133₃, *sirdų* KnN 167₂₃.

Priebalsinę vienaskaitos kilmininko formą *širdės* ir daugiskaitos vardininko — *širdes* dabar vartoja kai kurios rytinių aukštaičių šnektos (Linkmenys, Tverėčius ir kt.). Priebalsinė daugiskaitos kilmininko forma jau retai kur vartojama: *širdų* (Linkmenys). Ją išstūmė *i*-kamenė forma *širdžių*, kuri nereta jau ir senuosiuose mūsų kalbos paminkluose, pvz., *širdžių* DP 17₂₂, *širdziu* EE 26₂₂, *širdžiu* PK 27, 81₁₈, 149, 215, *schirdziu* BrP I 114₇, 245₁₆, 249₁₇, 415, *schirdzu* BrP I 241₆, *širdziu* PS I 46₂₃, 335₁₀, 343₁₃, *širdziu* PS I 163₁₁, *širdžiu* KnN 82₂, *schirdzių* BrB Cor 4, Ischm 14, *širdžiu* Su 21₁, *sirdžiu* Su 55, 230, *širdžiu* MKr 28, *širdziu* K1M 37₁.

10. *žąstis*, *-iēs*, plg. lat. *zuosſ*, pr. *sansy*. Dėl priebalsinio linksniavimo plg. gr. $\chi\eta\nu$, vns. klm. $\chi\eta\nu\acute{o}\varsigma$, dor. $\chi\eta\nu < * \chi\alpha\nu\varsigma$. Daugiausia priebalsinio linksniavimo pėdsakų yra likę rytinių aukštaičių ir dzūkų tarmėse, pvz., vns. klm. *žūsės*, dgs. vrd. *žūses* (Tverėčius, Leipalingis ir kt.). Priebalsinio daugiskaitos kilmininko forma *žąstų* plačiai vartojama literatūrinėje kalboje ir tarmėse. Tačiau kai kuriose šnektose jau vartojama ir *i*-kamenė daugiskaitos kilmininko forma *žąsių* (Šeduva, Kretinga, Pagramantis, Šilutė, Debeikiai, Biržai, Kvetkai, Rokiškis ir kt.).

11. *žuvis*, *-iēs* priebalsinio linksniavimo liekanų turi senuosiuose paminkluose, pvz., vns. klm. *žuves* DP 228₄₁, *žuwės* DP 523₁₅, *zuwes* PS II 248₂₁, dgs. klm. *šuwu* EE E 59₆, 195₆, BrP I 234₁₈, 306₆, 409, 409₁₈, 18, II 172, 272₆, 273, 281, 467, 511, *šuwū* E 51₁₅, EE 91₁, 110₃, *žuvu* DP 299₃₆, 379₁₈, 521₆, *žuwū* DP 123₃₂, *žuwu* PS I 88₂₀, 370₂₅, 28, *szuwu* BrB Jan 6, 21, Ezech 47, *žuwu* DK 129. Rytinių aukštaičių ir dzūkų tarmėse vartojamos priebalsinės vienaskaitos kilmininko ir daugiskaitos vardininko formos, pvz., *žuvės*, *žuves* (Svėdasai, Palūšė, Leipalingis ir kt.). Priebalsinis daugiskaitos kilmininkas *žuvių* dar plačiai vartojamas literatūrinėje kalboje ir tarmėse. Tačiau greta šios formos jau vartojama ir *žuvių* (Debeikiai ir kt.), kuri pasitaiko ir senuosiuose paminkluose, pvz., *szuwiu* BrB 3.

12. *žvėris*, *-iēs*, plg. lat. *zvērs*, sen. sl. *zvěrb*. Dėl priebalsinio linksniavimo plg. gr. $\theta\eta\rho$, klm. $\theta\eta\rho\acute{o}\varsigma$. Senuosiuose paminkluose plačiai vartojama priebalsinė daugiskaitos kilmininko forma *žvėry*, pvz., *šweru* E 51₁₆, BrB 155, *szweru* EE 148₂, *szwieru* EE 187₁₈, BrB Hiob 5, *šweru* PK 137, PS I 85₄, 109₁₆, 184₁₂, *szweru* EE 148₂, *šwieru* BrP I 234, II 346, *šweru* BrP I 202, II 349, 511, *szwieru* BrB 3, *szwieru* BrB 7, 17 (2 k.), 136, *schwieru* BrB 14, Apoc 5, *szwieru* BrB 18, *szwery* BrB 14, 130, 136 (2 k.), 170, 279, *szwieru* BrB 137, *szwieru* BrB Jacob 3, Ezech 3, *szwery* BrB Apoc 6, 14, 15, *szwieru* BrB Ezech 14, Ischm 13, *szweru* BrB Ezech 44, *žwerū* K1G 189.

Kai kuriose rytinių aukštaičių tarmėse dar vartojamos priebalsinės vienaskaitos kilmininko, daugiskaitos vardininko ir kilmininko formos: *žvėrės*, *žvėres*, *žvėrių* (Rimšė, Linkmenys).

Kitose tarmėse ir literatūrinėje kalboje *žvėris* linksniuojamas kaip *i*-kamenis daiktavardis. Daugiskaitos kilmininkas taip pat turi jau *i*-kamenę formą *žvėrių*,

kuri sutinkama ir senuosiuose paminkluose, pvz., *žveriu* PS II 28₂₂, *zweriu* PS II 76₂₂, *žveriu* KnN 17₂₄, 204₁₇, 244₁₀, *szwieriu* BrB Apoc 17.⁷

Kaip matyti, nevienodai nyko šakniinių žodžių priebalsinis linksniavimas. Greičiausiai nyko rečiau vartojamų žodžių priebalsinis linksniavimas, pvz., *pilis*, o taip pat žodžių, kurių dažniau vartojama vienaskaita arba dviskaita, pvz., *nosis*, *akis*, *ausis*, *širdis*. Žodžių, kurių dažniau vartojama daugiskaita, pvz., *dantys*, *žąsys*, *pušys*, *žuvis*, priebalsinis linksniavimas ilgiau išsilaikė.

ИСЧЕЗНОВЕНИЕ КОРНЕВЫХ СЛОВ

И. КАЗЛАУСКАС

Резюме

В статье дается обзор исчезновения корневых слов в литовском языке. Некоторые из них совсем не обнаруживают следов склонения основ на согласный в литовском языке, другие же сохранили древнюю флексию некоторых падежей в древнелитовских памятниках и в некоторых современных диалектах, ср. род. пад. ед. ч.; *akės*, *ašės*, *ausės*, *dantės*, (*vieš*)-*pates*, *pušės*, *širdės*, *žąsės*, *žuvės*, *žvėrės*; род. пад. множ. ч.: *ašų*, *ausų*, *dantų*, (*vieš*)-*patų*, *dūrų*, *naktų*, *nósu*, *pušų*, *šaknių*, *širdų*, *žąsų*, *žuvų*, *žvėrų*; им. пад. множ. ч.: *aūses*, *dañtes*, *dūres*, (*vieš*)-*pates*, *pušes*, *širdes*, *žąses*, *žuves*, *žvėres*. Но уже в древних памятниках встречаем и новую флексию на *-i* в тех же падежах, ср. род. пад. множ. ч.: *ausių*, *durių*, *naktių*, *šaknių*, *širdžių*, *žuvių*, *žvėrių* и т. д.

Бывшие корневые слова, чаще употребляемые во множественном числе, лучше сохранили древнюю флексию. Скорее всего исчезала древняя флексия слов, редко употребляемых или чаще употребляемых в единственном или в двойственном числе.

Вообще, эти слова легче теряют древнюю флексию, чем другие основы на согласный, так как именительный падеж ед. ч. их рано усвоил форму от основ на *-i*.

---

⁷ Apie buvusius kitus šakninius žodžius žr. J. Kazlauskas. Daiktavardžių (*i*)u linksniavimo nykimas. — Lietuvių kalbotyros klausimai, II, V., 1959, 17 psl.